

**„EPISTOLARIS ITAQUE FORMULA
ATTENUATO STILO DUCETUR POTISSIMUM ...”
AZ IDEÁLIS STÍLUSNEM KÉRDÉSE AUGUSTINUS MORAVUS
OLOMUCENSIS DE MODO EPISTOLANDI-JÁBAN***

EKLER PÉTER

Jelen rövid írásunkban Augustinus Moravus Olomucensis (1467–1513) kevésbé ismert művére, a *De modo epistolandi cum nonnullis epistolis quam pulcherrimis*-re (a továbbiakban *De modo epistolandi*), egész pontosan annak az ideális stílusnemmél foglalkozó fejezeteire kívánjuk felhívni a figyelmet.¹

A rövid műre irányuló részletes vizsgálatunk eredményeit dióhéjban már összefoglaltuk a Borzsák István emlékének szentelt angol nyelvű tanulmányunkban.² A mű felépítését, szerkezetét a 2010. évi körmeneti konferencián ismertettük.³ Tavaly megjelent antológiánkban pedig egy magyar nyelvű szemelvényt tettünk közzé a műből.⁴

* Ezen a helyen szeretnék köszönetet mondani Pajorin Klárának minden eddig nyújtott szakmai tanácsért és segítségért. Szakirodalmi tanácsai miatt köszönet illeti Marta Vaculínóvát (Knihovna Národního muzea, Prága) és Kiss Farkas Gábort.

¹ Velence, Simon Bevilaqua, 1495. 4° 16 ff. (GW 3058). A címlapot követő levél (fol. [A_{ii}']) tetején kezdődő ajánlás elején a mű címe a következő: *Opusculum componendarum epistolarum familiarium*.

² Ekler, Péter: „Margarita poetica”, in *Pietas non sola Romana. Studia memoriae Stephani Borzsák dedicata*, ediderunt Anita Czeglédy, László Horváth, Edit Krähling, Krisztina Laczkó, Dávid Ádám Ligeti, Gyula Mayer, Typotex Kiadó – Eötvös Collegium, Budapest, 2010, 538.

³ Ekler Péter: *Augustinus Moravus Olomucensis (1467–1513) Modus epistolandi-ja*. Elhangzott: „Szolgáltatokat írom kegyelmednek.” *Misszilis és fiktív levelek, naplók, emlékkönyvek, dedikációk és alkalmi feljegyzések a régi magyar irodalomban*. Tudományos konferencia. Körmen, 2010. május 27.

⁴ „Margarita poetica”. *A humanista alapműveltség olvasmányai a Kárpát-medencében 1526-ig. Antológia*. Összeállította Ekler Péter, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, 2011, 114–117.

Alább tehát, mint említettük, a *De modo epistolandi* két fejezetét (*Quot genera dicendi inveniantur; Qualis in epistolis stilius esse debeat*) kívánjuk elemezni és ismertetni, mindenekelőtt azonban ejtsünk pár szót a szerzőről!

Augustinus Moravus Olomucensis a 15-16. század fordulójának legjelentősebb morvaországi humanistája. Olmützi patríciuscsaládban született; apja, Gild (Aegidius) Käsenbrot nem sokkal Augustinus Moravus születése után meghalt. Augustinus Moravus édesanyja ágán való nagybátyja, Andreas Stiborius olmützi kanonok jóvoltából gondos nevelésben részesült. 1484-ben beiratkozott a krakkói egyetemre, és 1488-ban magisteri fokozatot szerzett. 1494-ben Páduában doktori fokozatot szerzett kánonjogból. 1496-tól II. Ulászló magyar és cseh király budai udvarában dolgozott a kancellária tagjaként. 1497-ben brünni kanonok, 1498-ban pedig olmützi prépost.⁵

1. *Quot genera dicendi inveniantur* (fol. [A_{iii}^v])

Augustinus Moravus – a *Rhetorica ad Herennium*-ban olvasható felosztást követve – három stílusnemet (*tria dicendi genera*) különböztet meg: a fennköltet (*grave – hadron*), a közepeset (*mediocre – meson*) és az egyszerűt (*attenuatum – ischnon*). Augustinus Moravusnál az egyszerű stílusnem megfogalmazása így hangzik:

Attenuatum tertium, quod ischnon Graeci appellant, usque ad vulgatissimam illam puri sermonis consuetudinem demissum. (fol. [A_{iii}^v])

Az egyszerű stílusnem – helytelen használat esetén – száraz és vértelen lesz:

In attenuato autem: exili arido exanguique decipere sepiuscule. Ita enim temperatum esse debet, ut neque se attollat ad excogitatum, neque ad rude inelaboratumque demittat. (fol. [A_{iii}^v])

Az egyszerű stílusnem és annak helytelen használatakor jelentkező hiba meghatározásakor Augustinus Moravus a *Rhetorica ad Herennium* szövegéhez igazodik:

In adtenuato figurae genere, id quod ad infimum et cottidianum sermonem demissum est, hoc erit exemplum: ... (*Rhet. ad Her.*, 4, 10, 14)

Qui non possunt in illa facetissima verborum attenuatione commode versari, veniunt ad aridum et exanguie genus orationis, quod non alienum est exile nominari, cuiusmodi est hoc: ... (*Rhet. ad Her.*, 4, 14, 16)

⁵ Ivo Hlobil-Eduard Petru: *Humanism and the Early Renaissance in Moravia*, Olomouc, Votobia, 1999, 157–158. Klaniczay Tibor: *A magyarországi akadémiai mozgalom előtörténete*. Budapest, Balassi Kiadó, 1993, 63.

2. *Qualis in epistolis stilus esse debeat* (fol. [A_{iii}^v-A_{iii}^r])

Augustinus Moravus szerint a levélszöveg stílusához az egyszerű stílusnem illik. Ékességhez, díszítéshez csak indokolt esetben szabad nyúlni.

Epistolaris itaque formula attenuato stilo ducetur potissimum, in quo nihil aut parum pigmenti nihilque fuci, nisi ubi dignitas rei exoptulet, adhibeatur. (fol. [A_{iii}^v])

Moravus az elérendő cél, tehát a levél ideális stílusának pontos meghatározásában Cicero két művére, a *De oratore*-ra és az *Orator*-ra támaszkodik.

Solutus is sit, sed non ut fugiat tamen, non ut erret, sed ut sine vinculis, ut Cicero ait, sibi ipsi moderetur, verba ipsius non quasi ad filum coagmentata ducantur, sed conveniat in hoc aliquid negligentiae admisisse. (fol. [A_{iii}^v])

Tehát a követendő stílus legfontosabb jellemzői: Augustinus Moravus szövegében kötetlen beszédfajtájú prózai alkotásról (solutus) van szó. a szöveg szabadon lépdel, viszont nem esik abba a túlzásba, hogy céltalanul bolyongjon (*non ut fugiat tamen, non ut erret*); a hiatus megengedett. Az eszményi stílus egyik jellemzője a keresetlen, könnyed megfogalmazás (*aliquid negligentiae*). Lássuk csak a *De oratore*, illetve *Orator* megfelelő helyeit:

Liberior est oratio et plane, ut dicitur, sic est vere soluta, non ut fugiat tamen aut erret, sed ut sine vinculis sibi ipsa moderetur.⁶

Primum igitur eum tamquam e vinculis numerorum eximamus. ... Solutum quiddam sit nec vagum tamen, ut ingredi libere, non ut licenter videatur errare. Verba etiam verbis quasi coagmentare neglegat. Habet enim ille tamquam hiatus et concursus vocalium molle quiddam et quod indicet non ingratam negligentiam de re hominis magis quam de verbis laborantis.⁷

Augustinus Moravus szerint a szépen megfogalmazott levél nyelvezete latinus (*Latinus*) és tiszta (*purus*), nem heves vagy gyors (*incitatus*), hanem inkább nyugodt (*placidus, tranquillus*), és ritkán használja az alakzatokat (*colores, schemata*). Tartózkodik a felkiáltásoktól (*exclamationes*), amelyek inkább a tragédiába illenek:

Sit sermo tamen Latinus et purus, nec incitatus sed placidus potius, tranquillus atque sedatus coloribus et schematibus, non nisi raro intercurrentibus. (fol. [A_{iii}^v])

A sorokat olvasva Cicero azon sorai csengenek a fülünkben, ahol ő az ideális „attikai” szónokot írja le, aki higgadt, egyszerű; a nyelvszokást utánozza; beszédmódját a hall-

⁶ Cicero, *De oratore*, 3, 184.

⁷ Cicero, *Orator*, 23, 77.

gatók olyan természetesnek tekintik, hogy úgy képzelik, így ők is tudnának beszélni, holott az egyszerű stílusú beszéd utánzása egyáltalán nem könnyű, sőt, nehéz feladat! Az egyszerű stílusnem a mindennapi köznyelven alapul, megformálásához mégis nagy műgond igényeltetik.

Sermo purus erit et Latinus; dilucide planeque dicitur; quid deceat, circumspicietur ...⁸

Augustinus Moravus elsősorban Augustus császár – Suetonius által leírt – stílusát tartja követésre méltónak. Suetonius erre vonatkozó sorait hosszan idézi:

Genus eloquendi secutus est elegans et temperatum, vitatis sententiarum ineptiis atque concinnitate et „reconditorum verborum”, ut ipse dicit, „fetoribus”; praecipuamque curam duxit sensum animi quam apertissime exprimere. ...⁹

Suetonius azzal folytatja, hogy Augustus nem kívánta olvasóját, hallgatóját a megértésben megzavarni (*obturbaret*) vagy késleltetni (*moraretur*); igyekezett, hogy tartózkodjon attól, hogy beszéde homályos (*aliquid obscuritatis*) legyen. Nem kedvelte a modoroskodó (*cacozelos*) és régieskedő (*antiquarios*) embereket. Maecenas „kikenceficélt stíluskinccseit”¹⁰ (*myrobrechis ... cinnos*) kifigurázta. Helytelenítette Tiberius stílusát is, aki olykor ódon (*exoletas*) és ritka (*reconditas*) szavakat használt. Unokája, Agrippina stílusát dicsérte, és hangsúlyozta, hogy kerülni kell a nehézkességet (*ne moleste scribas et loquaris*).

Augustinus Moravus a fejezetben többször is hivatkozik az ifjabb Senecára, mindegyik esetben az *Epistolae morales*-ra. Az első alkalommal a 114. levél azon részeit idézi, amelyben Seneca a helyes stílus ellen vétőkről szól. Itt előbb a szaggatott, érdes stílus kedvelőit említi.

Quidam praefractam et asperam probant; disturbant de industria si quid placidius effluxit; nolunt sine salebra esse iuncturam; virilem putant et fortem quae aurem inaequalitate percutiat.¹¹

⁸ Cicero, *Orator*, 24, 79. Cf. Adamik Tamás: *Antik stíluselméletek Gorgiastól Augustinusig*. Budapest, Seneca Kiadó, 1998, 78, 129.

⁹ Kis Ferencné fordításában: „Szónoki stílusa választékos volt és egyszerű, kerülte az izetlenségig mesterkélt mondat szerkesztést, és, ahogy ő mondta, az avított szavak korhadttá illátát. Legfőbb gondja az volt, hogy gondolatait minél világosabban fejezze ki. ... (Suetonius, *Divus Augustus*, 86)

¹⁰ Kis Ferencné fordítása

¹¹ „Némelyek a szaggatottat és a darabosat helyeslik. Szándékosan összezavarják azt, aminek szelídebb folyása volt. Azt akarják, hogy minden szerkezet göröngyös legyen. Az olyan stílust, amely dőcögösségével megkínossa a fület, férfiasnak és erőteljesnek tartják.” (Seneca, *Epistolae morales ad Lucilium*, 114, 15. Barcza József fordítása)

Majd azokat a sorokat idézi a levélből, ahol Seneca más, szintén helytelen nyelvhasználatot követő csoportokat fedd: azokat, akik egy másik századtól, vagyis a múltból kölcsönöznek szavakat (*ex alieno saeculo petunt verba*); illetve azokat, akik a mindennapi (elkoptatott) nyelvet fogadják el (*tritum et usitatum volunt*):

Multi ex alieno saeculo petunt verba, duodecim tabulas loquantur; Gracchus illis et Crassus et Curio nimis culti et recentes sunt ... Quidam contra, dum nihil nisi tritum et usitatum volunt, in sordes incidunt.¹²

Augustinus ezután Seneca egy másik, jól ismert és sokat idézett levelének (*Epistolae morales*, 75, 1) elejét idézi. Seneca ebben amiatt mentegetőzik, hogy nem elég gondosan írt leveleket küld Luciliusnak.¹³ Seneca szerint csak az beszél gondosan (*accurate*), aki mesterkéltén (*putide*) akar szólni. Amilyen a beszédünk akkor, amikor együtt ülünk és sétálunk – érvel Seneca – tehát kidolgozatlan és könnyed (*illaboratus et facilis*), nos, olyanoknak kell lenniük leveleinknek is: ne legyen bennük keresettség, művészieskedés (*accersitum, fictum*).

Augustinus Moravus két Ovidius-idézzel zárja a fejezetet. Mindkettő a tiszta, köznap, keresetlen szavak használatára ösztönöz:

Munda, sed e medio consuetaque verba, puellae,
Scribite: sermonis publica verba placent;¹⁴

Sit tibi credibilis sermo, consuetaque verba,
apta[!] tamen, praesens ut videre loqui.¹⁵

A fejezet legvégén Augustinus Moravus így foglalja össze az *epistolaris sermo* követelményeit:

Sit igitur, ut dixi, epistolaris sermo inelaboratus et planus, ut in eo tamen humilitas illa nimia vitetur. Ne quid etiam rustice, vaste hiulceque enuncies. ... (fö. [A_{iiii}¹])

¹² Seneca, *Epistolae morales ad Lucilium*, 114, 13.

¹³ „Minus tibi accuratas a me epistulas mitti quereris.” (Seneca, *Epistolae morales ad Lucilium*, 75, 1).

¹⁴ „Írjatok ildomosan, lányok, de a köznap nyelvhez // Híven: mindenben csak keresetlen a szép.” (Ovidius, *Ars amatoria*, 3, 479–480. Gáspár Endre fordítása)

¹⁵ „Köznap szólamokat használj, miket elhisz az ember, // S íj melegen, hogy a nő hallani vélje, mit írsz.” (Ovidius, *Ars amatoria*, 1, 467–468. Gáspár Endre fordítása)

3. Függelék

Érdemesnek tartjuk, hogy a *De modo epistolandi* elején álló ajánlást és a nyomtatvány végén található rövid verset teljes terjedelmében közöljük. Augustinus Moravus a művet Heinrich Oseven (Oseuein, Oswein, Oszeweyn, 15-16. sz.) boroszlói kanonoknak és glogauai dékánnak ajánlotta, akivel 1494 körül együtt folytattak tanulmányokat Páduában.

Opusculum componendarum epistolarum familiarium Augustini Moravi Olomucensis decretorum atque artium liberalium doctoris ad Henricum Oseven decanum Glogoviensem et canonicum Vratislaviensem. (fol. [A_{ii}^{r-v}])

Doleo interdum, mi Henrice, quom quorundam non minimi etiam nominis epistolas intueor, intra me non parum stomachari, hominum aevi nostri inerciam detestatus, qui a familiari illa puri sermonis consuetudine ita in epistolari hoc officio attolluntur, ut nullum penitus texendae orationis et epistolari imaginis in his discrimen inveniatur. Quin eos vel tumidos videas, obscuros, affectatos, tinnulos et quocunque cacozelae genere, ut Quintiliani verbis utar, lascivientes.¹⁶ Neque id solum verborum structura delectuque quodam exquisitiore admittunt. Sed ut numeros omnes absolute dictionis implese videantur, rem ipsam et altius etiam exordiuntur, narrationem subiiciunt, propositionem eius, deinde confirmationem, contrariorum confutationem, excursionem, et quod in oratione est ultimum, causae etiam perorationem annectunt, eorum fortasse praeceptis admoniti, qui in libellis ipsorum, quos rhetoricos inscribunt, eisdem, quibus orationem partibus, epistolam etiam depingunt. Quin etiam, ne quid ad perfectionem desit, figuras verborum et sententiarum per omnem passim orationem ita disparciunt, ut eis tanquam floribus quibusdam et pigmentis, totus ille sermonis contextus resper-sus videatur. Argumentorum etiam sedibus, quibus orationes ipsae potissimum referciuntur usque adeo impliciti, ut his et syllogismos enthymemataque intorqueant et pro varietate enthymematum hic elentico, illic gnomico, dictico rursus aut paradigmatico concertent, ignari quanta in stilo sit varietas, ubi vel oratio texenda sit, vel epistola, hystoria vel privata res aliqua, res gravis, eaque rursus humilis vel media, ita scilicet in omnibus eodem orationis habitu sibi incedendum existimant.

Qui si Ciceronem, Quintilianum, Anneumque Senecam paulo accuratius diligentiusque explicuissent, quanta in his singulis stili disparitas esse debeat, facile observavissent. Lege ad Herennium Tullii libros, inquit divus Hieronymus, lege rhetoricos eius, revolve tria volumina de oratore, in quibus introducit eloquentissimos illius temporis oratores Crassum et Antonium disputantes. Et quartum oratorem, quem iam senex ad Brutum scribit, tunc intelliges aliter componi historiam, aliter orationes, aliter dialogos, aliter epistolas, aliter commentarios.¹⁷ Quis nescit, inquit Cicero, primam historiae legem, ne quid falsi dicere audeat, huiusque exedificationem positam esse in rebus et verbis, rerum ratio ordinem temporum desiderat, regionum descriptionem, consilia eventus. Verborum autem ratio, genus orationis fuscum[!] tractum, cum lenitate quadam aequabili profluens, sine iudiciali asperitate et sine sententiarum forensium aculeis.¹⁸ Et in Bruto de Caesaris commentariis. Commentarios, inquit, scripsit valde quidem probandos, nudi sunt recti et venusti, omni ornatu orationis tanquam veste detracta. Sed dum voluit alios habere paratam, unde sumerent, qui vellent, scribere historiam,

¹⁶ Cf. Quintilianus, *Institutio oratoria*, 8, 3, 56–59.

¹⁷ Hieronymus, *Apologia adversus libros Rufini missa ad Pammachium et Marcellam*, liber I, 471, (PL 23 [1883], col. 428)

¹⁸ Cicero, *De oratore*, 2, 15, 62–64.

ineptis gratum fortasse fecit, qui illa volunt calamistris inurere, sanos quidem homines a scribendo deterruit.¹⁹ Quod si in historia scribenda calamistris, quemadmodum Cicero ait, uti non licet, quanto id minus in familiari epistola permittitur. Quae ut idem de claris oratoribus ait, non, nisi quotidianis verbis contextitur.²⁰

Ut igitur is error, qui longe lateque invaluit, posthac facessat, praesens opusculum componendarum epistolarum condere institui. In quo si tibi studiosisque operae pretium fecisse videbor, gaudebo equidem me hanc operam frustra non suscepisse. Sin minus, aliis tamen viam aperuero, ut quod minus ipse consequi valui, accuratoribus ipsi praeceptis, si ea res tamen praeceptis tradi potest, in communem omnium utilitatem exhibeant.

Vale

Ad librum (fol. [D_{iii}^v])

Quo properas, tam parve liber? Quo pergis inepte?
Curque fugis vatis scrinia tuta tui?
An non tot nasos metuis? Tot denique ronchis
Naribus? Et tetricos tot tibi rhinoceros?
Qui simulac patulas audax captaveris auras 5
Teque feres turba praetereunte legi
Te lacerent digitisque notent verbisque fatigent
Acribus, et putri te quoque dente petant.
Si sapis ergo cave calidae te credere turbae,
Nec nisi paucorum limina docta subi. 10
Grammaticos etiam fugies ludique magistros,
Haec tibi, crede mihi, turba nocere potest,
Nil istis levius, nihil est petulantius illis,
Utraque iudicio pestis acerba meo,
Sed properas monitusque tui perferre parentis 15
Negligis, audaci laberis atque pede
I felix faveasque bonis, latrantibus ite
Dixeris, impuri longius ite canes.

¹⁹ Cicero, *Brutus*, 262.

²⁰ Cicero, *Epistolae familiares*, 9, 21.